

УДК 930.25:[94:323.28](498)«19»

© Максим Снігир* (Київ)

**«ЗА ОДНИМ СЛОВОМ СКАНДАЛЬ Я ЗДОГАДУВАВСЯ, ЩО СПРАВИ ЙДУТЬ НЕ ЗОВСІМ ДОБРЕ»:
НЕЛЕГАЛЬНА МІГРАЦІЯ З СРСР ДО РУМУНІЇ НА ПРИКЛАДІ МИХАЙЛА ПОРОХІВСЬКОГО**

Анотація. Метою цієї статті є дослідження феномену втечі з СРСР до Румунії на прикладі Михайла Порохівського. Колишній царський офіцер, маючи родича в Румунії, на початку 1930-х років вирішив перейти з СРСР до Румунії. В Румунії йому вдалося переконати представників румунської військової розвідки в наявності в нього знань про Радянський Союз. Це, а також проживання брата в Румунії відіграли свою роль в уможливленні перебування в країні. Михайло, однак, зізнався братові в тому, що його перебування в Румунії мало мету, поставлену з Державного політичного управління: вербування Гната. Проваливши це завдання, Михайло був повернений до СРСР, де його арештували та інкримінували йому 10 років таборів за статтею 54-6. Справа Михайла Порохівського, однак, була використана представниками української еміграції для забезпечення за біженцями з Радянської України права на перебування в Румунії.

Ключові слова: біженець, Дністер, колективізація, Радянський Союз, військова розвідка, Румунія, Бессарабія, міжвоєнний період.

Maksym Snihyr (Kyiv)

**«FROM A SINGLE WORD SCANDAL I REALIZED THAT THINGS WERE NOT GOING QUITE WELL»:
ILLEGAL MIGRATION FROM THE USSR TO ROMANIA IN THE CASE OF MYKHAILO POROKHIVSKYI**

Abstract. This article deals with the phenomena of the illegal migration from Soviet Union into Romania in the early 1930s. Collectivization established a sudden spike in numbers of refugees trying to cross Dniester into the interwar Romania. One of thousands of refugees was Mykhailo Porokhivskyi, a former tsarist colonel and brother to Ukrainian officer Hnat Porokhivskyi. After crossing the border on January 19 1932, Mykhailo declared to Romanian officers that he has a brother living in Bucharest. This and the fact that Mykhailo possessed certain knowledge of the Soviet economic and political developments attracted attention of Romanian authorities and meant that he was on a safe track towards the right of asylum. At some point, however, certain questions were raised about his safe passage in the daylight from the Soviet side of the river, about the apparel he was wearing while entering Romania. Those questions were raised by his brother Hnat, who was working for Romanian intelligence. To him Mykhailo confessed: he was recruited by the Soviet secret police to convince Hnat working for the Soviets. Hnat rejected his offer and tried to help Mykhailo to stay in Romania. The reasons for rejecting Mykhailo's advances were laying within Hnat conceptualizing his work on Ukrainian cause an integral part of his identity. Later, Hnat was the person who brought the bad news to Mykhailo: he was to return to the Soviet Union through the Mixed Commission. After returning, he was tried and convicted for the espionage on behalf of Romania by a virtue of mentioning a couple of Soviet military formations during Romanian interrogations. His return to the Soviet Union was used by Ukrainian emigres in order to convince Romanian officials not to return refugees from the USSR back. Considering apologies on behalf of Romanian authorities, Hnat was not reporting on his brother's work for the enemy.

Keywords: refugee, Dniester, collectivization, Soviet Union, military intelligence, Romania, Bessarabia, interwar.

* магістр історії, аспірант, Національний університет Києво-Могилянська Академія
/ Університет Мартіна Лютера Галле-Віттенберг.

Master of History, Postgraduate Student, National University of Kyiv-Mohyla Academy
/ Martin Luther University Halle-Wittenberg.

orcid.org/0000-0002-6401-5186

e-mail: maksym.snihyr@ukma.edu.ua

Постановка наукової проблеми та її значення. Події «революції згори» початку 1930-х рр. змусили значну частину населення Радянської України до вибору власних стратегій виживання в умовах загрози голоду або репресій. Однією з таких можливостей була втеча. Румунські прикордонники звітували своєму керівництву в Бухаресті про тисячі мешканців теренів СРСР, які перетнули Дністер та опинилися в Бессарабії. Представники румунських силових відомств приймали рішення на індивідуальному рівні — хто міг лишитися, а кого належить повернути додому. Важливим аргументом для прийняття рішень про видачу біженців радянським урядовцям була підозра біженців у співпраці з радянськими спецслужбами. Розуміючи, що повернення додому могло означати тривале ув'язнення або страту, біженці вдавалися до певних стратегій захисту перед співробітниками румунських силових структур. Наприклад, оскільки румунські урядовці прагнули до зменшення тягара утримання біженців, останні могли використовувати наявність родичів чи родини як аргумент, чому їх можна залишати в Румунії.

Аналіз останніх досліджень. Тематика нелегального перетину радянсько-румунського кордону протягом останніх десятиліть послідовно розкривалася в дослідженнях румунських, німецьких та канадських дослідників. Дослідники пов'язували типовану дипломатом Вадимом Гузуном третю хвилю нелегальної еміграції з СРСР до Румунії з початком процесу колективізації та Голодомором, демонструючи позицію румунської влади як суміш з недовіри до біженців та співчуття — доволі типову для періоду посилення політики обмеження еміграції¹. Особливу увагу на національний вимір еміграції звернула викладачка Регенсбурзького університету Андрея Кальтенбруннер, зазначаючи спроби «заохочення відкриття» біженцями власної румунськості. При цьому, приймаючи рішення про залишення або повернення біженців до Румунії, урядовці виходили з наявності у біженців мережі підтримки — родичів та друзів, які б надали їм допомогу на перший час, не обтяжуючи державу².

Діяльність Гната Порохівського в Румунії досліджували сумський історик Валерій Власенко та уманська історикиня Марія Рогожа. В. Власенко детально проаналізував роботу емігрантського періоду, тоді як М. Рогожа представила просопографічний аналіз особи Гната Порохівського³. Віддаючи належне працям українських та іноземних істориків, необхідно відзначити, що дослідження лише спорадично торкалися особи брата Гната Порохівського, Михайла. В цьому контексті стаття В. Власенка містить згадку про вислання Михайла Порохівського до СРСР та наведені вибачення румунських розвідників за «помилку»⁴.

Виклад основного матеріалу. На світанку 19 січня 1932 р. на Дністер вийшов чоловік в башлику з відром. Кинувши відро в ополонку, чимдуж побіг у бік румунського берега. Ближче до нього чоловік провалився крізь тонкий талий лід, однак, намацавши чобітьми тонкий лід, зміг відштовхнутися й продовжити рух. На тому боці його зустрів чатовий. Румунський прикордонник супроводив чоловіка на пікет прикордонного загону. У подорожнього прикордонники вилучили більшовицьку газету, 33 рублі та посвідчення інваліда 2-ї групи на ім'я Михайла Порохівського, мешканця села Добра поблизу Умані⁵. Командир пікету намагався повернути мандрівника до Тирасполя, однак почувши, що в того є брат у Бухаресті, вирішив доповісти керівництву. Михайло повідомляв, що під час телефонної доповіді «по тому як хвилювався капрал і за одним словом "скандал" я зрозумів, що справи не йдуть зовсім добре»⁶. На ранок його перевели до Каушан, а звідти — в Бендери. Там чоловіка допитав співробітник ІІ відділу Генерального штабу румунської армії (військова розвідка)⁷. Розвідники мали встановити особу втікача, а також витягти з нього дані для власних потреб. Й минуле Михайла дозволяло розраховувати на отримання цінних свідчень про військові приготування СРСР.

Михайло Порохівський народився в 1883 р. в с. Добра поблизу Умані. Він був старшим в родині, після нього народилися брати Гнат (1888 р.) та Сергій (1890 р.). В 1903 р. його завербували до російського війська, брав участь в бойових діях російсько-японської війни 1904–1905 рр. Ще під час тієї війни він вступив до Одеського військового училища, яке закінчив за першим розрядом (з відзнакою) в 1908 р. та почав нести службу в 44 Камчатському піхотному полку Російської імператорської армії до 1918 року. У підрозділі він пройшов шлях від підпоручника до підполковника, до самого розформування полку навесні 1918 р. Потім Михайло Порохівський вступив на службу до армії Української держави. Всі троє братів Порохівських до цього мали вкрай подібну історію: військова освіта, військова служба мирного часу в царській армії, бойовий досвід на фронті Великої війни, перехід до війська Павла Скоропадського, де двоє служили на командних посадах полкового рівня⁸. Вибух антигетьманського повстання змінив траєкторію життєвого шляху братів. Гнат Порохівський приєднався разом зі своїм полком до антигетьманського повстання, тоді як Михайло врешті-решт опинився спершу в формуваннях генерала Денікіна, а потім — в полоні у червоних. На початку 1920-х років Михайло

Порохівський повернувся додому в с. Добра. Як колишнього члена Білого руху, його було позбавлено виборчих прав, а від 1923 р. встановлено нагляд з боку Державного політичного управління. В 1930 р. він мешкав у Золотоноші⁹.

Як вище зазначалося, політично шляхи Гната та Михайла розійшлися в 1918 р. Необхідно, однак, підкреслити, що їхні стосунки продовжувалися на особистому рівні. Так, радянські розвідники наголошували, що в 1930 р. Гнат Порохівський надіслав братові листа в Золотоношу, який прийняли рішення пропустити¹⁰. Переходячи в Румунію, Михайло міг розраховувати на підтримку з боку родини Гната до того часу, поки він не зможе стати на ноги.

Проблема полягала в тому, що перетин Дністра, яким би небезпечним він не був, лишався лише половиною справи. Над біженцями нависала загроза повернення до СРСР в разі найменшої підозри в їхній нелояльності до Румунії. За інструкціями «Щодо форми процедур з нелегальними біженцями з-за Дністра з Радянської Росії після 1 лютого 1924 року», долю тих, котрі перейшли через кордон з СРСР, вирішували Змішані Комісії — спеціальні інституції, встановлені за радянсько-румунським Положенням про запобігання та розв'язання конфліктів на Дністрі 1923 р. До складу Комісії входило по три представники від румунських та радянських силових структур, які розв'язували питання прийняття та повернення біженців¹¹. Місцеві Змішані Комісії поперемінно засідали в містах на румунському та радянському берегах. Бендери, де утримували Михайла Порохівського, були місцем зустрічі Місцевої Змішаної Комісії №3.

Перед засіданням Комісії румунські чиновники мусили вирішити, що робити з Михайлом. Йому пощастило, що колишнім полковником царської армії зацікавилися співробітники Другого управління Генерального штабу румунської армії (військова розвідка). Розвідники мали можливість впливати на рішення інших державних інституцій, забезпечуючи окремим біженцям можливість залишитися в Румунії в обмін на цінну інформацію або роботу на розвідку. Михайло мусив переконати розвідників у користі власних знань про СРСР та розвіяти можливі підозри в його роботі на більшовиків.

Це висувало певні рамки для свідчень Михайла Порохівського. Розвідників цікавили насамперед питання військового характеру: назви, стан та дислокація військових підрозділів, спорудження фортифікацій та інші військові приготування. Михайло навів назви кількох військових підрозділів, однак підкреслив, що будучи відставним військовим не мав актуальних знань про приготування Червоної Армії¹².

Окрім військової інформації, румунські розвідники також цікавилися господарчими та політичними питаннями. Ці відомості займали дещо нижчу роль в ієрархії зацікавлень розвідників, адже вони містились наприкінці протокол допиту. Цей документ, однак, дозволяє побачити «критичну настанову» Михайла до радянського політичного ладу й демонструє його знання (про відсутність) політичного життя в Радянському Союзі.

Свій огляд проблем політичної та економічної ситуації в СРСР Михайло почав з метафори: «Політико-економічна ситуація у Радянській Росії може бути порівняна до давньоримського божества Януса з двома обличчями: Одне офіційне, яке є таким, яке створює Радянська влада, і друге, яке існує насправді»¹³. Упродовж допиту Михайло підкреслював неправдивість «першого» обличчя радянської політичної системи. Наприклад, оцінюючи політику колективізації, він зазначав хибність радянських планів колективізації та брутальність політики реквізицій, через які «громадянам нічого не залишиться», а селянство «відмовляється культивувати землю, знаючи занадто добре, що продукція буде конфіскована, без залишку навіть на їхнє прожиття»¹⁴. На завершення допиту Михайло Порохівський зазначив, що серед населення, навіть серед комуністів, ширилося невдоволення радянським ладом.

Ці детальні свідчення, підкріплені непересічною ерудицією, справили добре враження на офіцера, який провадив допит (капітан Харконіце), який підкреслював, що не вважає колишнього офіцера царської армії можливим шпигуном¹⁵. До того ж Михайло Порохівський мав родича в Румунії, готового його підтримувати — співробітника румунської розвідки Гната Порохівського. Все вказувало на прихильне рішення щодо долі біженця, особливо з огляду на те, що Харконіце вважав, що Михайло був поза будь-якими підозрами.

Через декілька днів ситуація різко змінилася. Співробітник розвідки майор Реряну у телеграмі, надісланій на початку лютого, наказав підготувати передачу Михайла Порохівського до СРСР «як небажаного та підозрілого». Одночасно Реряну повідомив підлеглого про приїзд Гната Порохівського, якому він дозволив відвідати брата. За два дні після цієї зустрічі, 20 лютого 1932 р., члени Змішаної Комісії №3 ухвалили рішення передати чоловіка більшовикам¹⁶.

Що могло стати причиною зміни в ставленні до нього? Світло на це проливає особова справа М. Порохівського, яка зберігається в архіві УСБУ по Одеській області. 5 лютого 1932 р. співробітники румунської розвідки організували першу зустріч братів. Під час неї Гнат поставив питання руба: «Мішо, по твоїй поведінці, по тому як ти вдягнений, а вдягнений ти по-військовому, що не властиво емігрантам, скільки б я їх не бачив — я бачу, що тебе сюди прислали. Тебе прислали? Кажі!»¹⁷. Михайло зізнався: восени 1931 р. його завербували в ДПУ, пообіцявши забезпечити родину продовольством на час відсутності. Почувши це, Гнат пообіцяв щось вигадати. 18 лютого брат вдруге приїхав до Михайла. Під час їх другої розмови сказав, що Михайло вчинив цілу низку помилок: він перейшов до Румунії з боку Одеси — однак сказав, що прибув до Румунії прямо з дому. Він прибув вдень, а не як більшість біженців — уночі. Крім того, навіть одяг, в якому він з'явився в Румунії, був військового крою. Цитуючи Гната щодо брата, «одягнений ти добре»¹⁸ (на фотографіях з часу затримання Михайло Порохівський зафіксований в одязі військового крою¹⁹, а в його свідченнях фігурував башлик як головний убір). Саме за цими зовнішніми ознаками румунські поліцейські чиновники і вирішили повернути Михайла назад до СРСР.

Випадок Михайла Порохівського є достатньо нетиповим. Соціально він не належав до найбільшої групи біженців через кордон, якою було селянство з прикордонної смуги. Проте саме це дозволяє уточнити особливості режиму біженства через радянсько-румунський кордон початку 1932 р.

Початок 1932 року ознаменувався обмежувальними тенденціями щодо прийому біженців. У січні 1932 р., використовуючи аргументацію санітарного характеру, міністр без портфеля генерал Йон Решкану домігся створення «Комісії з направлення», яка мала на меті забезпечення повернення біженців до СРСР. Логіку такого рішення пояснив український адвокат та поет-емігрант Дмитро Івашина-Геродот — «зпочатку нам на це заявляли, що коли не будуть висилати, то до нас втіє ціла Україна. Другим аргументом була відсутність засобів на досить коштовне утримання численних збігців, і, нарешті, говорили, що висилають незначну кількість, і то лише елемент підозрілий»²⁰. Далі Д. Івашина-Геродот зазначав, що до категорії «підозрілий» відносять українців — й це припущення засновувалося на факті, що ті, кого румунські урядовці типували не як «румун», а «росіянин», мали вчетверо вищі шанси бути виданими радянській стороні²¹. Можливо, частково причиною видачі М. Порохівського радянській стороні були також його політичні погляди. Під час допиту він повідомив румунським урядовцям, що він — «русский командир»²², що можна побачити в анкетних даних, залишених ним під час допиту. М. Порохівський під час допиту задекларував себе етнічним росіянином та вказав мови, якими володів: російською, українською та німецькою²³. Крім того, на місці підпису він залишив своє ім'я та прізвище на російських манір: Михаил Пороховский. Необхідно підкреслити, що підпис російською значив небагато: незалежно від ідентичності, біженці з СРСР за рідкісними винятками залишали підпис по-російськи. Поєднання цих дрібних свідчень, однак, говорить про сприйняття Михайлом себе як приналежного до російського народу в його імперському розумінні. Натомість окреме зазначення української мови серед переліку мов, якими він володів, означало часткове сприйняття українізації та окремішнього статусу української мови від російської.

Все вищезазначене говорить про його ідентичність, яка відрізнялася від позиції Гната Порохівського, голови Товариства колишніх вояків Армії УНР. На відміну від брата, котрий приєднався до українського проекту ще в 1917 році як заступник командира українізованого полку, служба М. Порохівського обмежувалася кількома місяцями на посадах заступника командира полку в армії Української держави, після чого він приєднався до сил генерала Денікіна. Примітно, що в його сприйнятті революційний період не входив до стажу «справжньої служби» — про це говорять вказані ним роки (1908–1918) та посада (командир 44-го полку). Ці особливості анкети Михайла представляють дві його ідентичності, які поєднувалися в формі російського імперського офіцера. Гнат Порохівський підкреслював — на відміну від Михайла, що він «так зрісся з українською ідеєю, що вирви ти її в мене й від мене лишиться труп»²⁴.

Цікаво, що різниця у світогляді між Михайлом та Гнатом не означала відмови від підтримки брата. В розмові від 5 лютого він обіцяв розмістити Михайла в своєму домі в Бухаресті, «ти мене не обтяжиш»²⁵, й обіцяв вигадати, яким чином допомогти. Під час другої зустрічі Гнат повідомив Михайлу, що він не зможе допомогти тому, оскільки перебування Михайла в Румунії поставить Гната в невідгідне становище. «Ну, візьму я тебе в Бухарест, вони [більшовики] могли це за кілька днів розкрити — мені б нічого не лишалося б зробити, як застрелитись. В Румунії за це 15 років каторги»²⁶ та заявив, що незабаром його передадуть через Змішану Комісію.

Історія Михайла Порохівського в Румунії не завершилась, однак, з його видворенням з Румунії. Через три дні після рішення щодо Михайла Порохівського, радянські прикордонники розстріляли групу з 62 біженців, які намагалися перейти через кордон поблизу села Оленешть. 40 осіб загинуло, решта отримали важкі поранення²⁷. Румунські газети детально повідомляли про цю подію, що вилилося врешті-решт у написання кількох відозв та дебатування питання в Товаристві прихильників Ліги Націй. Українські емігранти, які на той час вже стикалися з проблемою масових висилань біженців з Радянської України в Румунію, вирішили використати випадок Михайла Порохівського задля припинення цієї практики. В газеті «Indreptatea» від 1 березня 1932 р. зазначалося, що «вигнання Михайла Порохівського до того ж вбране в шати крайньої суровості», оскільки біженець мав брата в Румунії, «який мешкає тут 12 років і постійно представляв докази найдосконалішої лояльності перед країною, що його прихистила». Газета закликала до більшої людяності в розгляді справ, аби «уникнути щоб люди без жодних підливних думок та які переходять до нас як до країни спасіння опинилися вигнаними назад, до кривавого ув'язнення більшовиків або й до смертної кари»²⁸. Крім румунської преси, тема вислання Михайла Порохівського також опинилася і в українській емігрантській пресі. В щотижневику «Тризуб» вийшла анонімна стаття «Криваві події на Дністрі», в якій автор, названий Самовидцем (поінформованість автора тексту про внутрішню політику СРСР говорить про його доступ до румунських розвідувальних даних), зазначав, що румунські урядовці при визначенні, хто мав залишитися в Румунії, а хто ні, звертали увагу на докази переслідування «чисто об'єктивні: коли перебіг Дністро — вдень чи вночі, чи стріляли совітські пограничники, як стріляли, та чи не стріляли в повітря, як вдягнений біженець, де жив раніше, соціальний стан»²⁹. Визнаючи право за місцевими урядовцями вирішувати, кого залишити в Румунії, а кого видати більшовикам, автор наголошував на помилках, вчинених ними: «На підставі таких чисто зовнішніх даних було повернено совітській владі бувшого полковника Михайла Пороховського, незважаючи на те, що його брат Гнат Пороховський, в лояльності якого до Румунії не може бути жадного сумніву, робив усе можливе, щоб брата було залишено в Румунії»³⁰. Висилка Михайла Порохівського використовувалася українським рухом для того, щоб забезпечити можливість перебування в Румунії для інших українських біженців, яких румунська влада намагалася вислати назад до СРСР.

У відповідь румунські урядовці принесли українським емігрантам вибачення й пояснили, що причиною була несвоєчасна передача інформації про брата прикордонникам та його російська ідентичність³¹. У 1933 році Гнат Порохівський в анкеті співробітника Спеціальної служби інформації (S.S.I.) зазначив, що його брат «перебуває на примусовій праці в Туркестані»³². 5 січня 1933 року радянські урядовці засудили Михайла Порохівського до 10 років таборів за шпionаж на користь Румунії за ст. 54-6 КК УСРР, оскільки під час допиту в капітана Харконіце він назвав кілька підрозділів 2-го Кавкорпусу, які стояли в Умані³³. Михайло Порохівський відбував вирок поблизу Новосибірська. У 1990 р. — посмертно реабілітований³⁴.

Висновки. Дослідження невдалих спроб негоціації перебування в Румунії початку 1930-х років дозволяє встановити особливості прийому біженців в Румунії. Справи біженців з СРСР до Румунії вирішувалися окремо співробітниками румунських органів безпеки з участю службовців військової розвідки. Особлива увага чиновниками надавалася питанню наявності родичів у Румунії, які б могли забезпечувати біженця до його виходу на роботу. Необхідно зазначити, що в прийнятті рішень румунськими поліцейськими був присутній фактор довільності, який призводив до помилок у питанні висилки біженців та який маскувався «чисто об'єктивними» факторами. Ці помилки в судженнях потім використовували представники української еміграції задля припинення політики видачі біженців до СРСР. Випадок Михайла Порохівського був прикладом повернення до СРСР радянського агента, про приналежність якого до структур ДПУ румунські розвідники не могли здогадуватися. Цей випадок українські емігранти використали для мобілізації в кампанії за збереження права на перебування для біженців з України.

¹ E. Baidaus, *River that killed and saved: Illegal border crossings of the Dniester to Romania during Collectivization and the Great Soviet Famine*, in «Journal of Romanian Studies», vol. 6, no. 1, Liverpool, Liverpool University Press, 2024, p. 5–26.

² A. Kaltenbrunner, *Der Kollektivierung entkommen: Flucht über den Dnjestr im Oktober 1930* [Escaping Collectivization: flight over Dniester in October 1930], in «Der Standard, Balkan-Blog», URL: <https://www.derstandard.at/story/2000122477602/der-kollektivierung-entkommen-flucht-ueber-den-dnjestr-im-oktober-1930>

³ М. Рогожа, *Полковник Армії УНР Гнат Порохівський: портрет у контексті просопोगрафії* [Colonel of the UPR's Army Hnat Porokhivskyi: a portrait in context of prosopography], in «Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки», 2019, вип. 1, с. 66–72.

- ⁴ В. Власенко, Гнат Порохівський. *Штрихи до біографії еміграційного періоду* [Hnat Porohivski. Sketches to the biography of the emigrational period], in «Z tarczą albo na tarczy: wojny w historii cywilizacji światowej», Warszawa-Paryż, Międzynarodowe Konsorcjum edukacyjne im. Luciena Febvra, 2022, s. 192-202.
- ⁵ Архів управління Служби Безпеки України (Одеса), *спр. 24382-П по обвин. Пороховського Михайла Єрмиловича*, т. 1, арк. 38.
- ⁶ АУСБУ (Одеса), *спр. 24382-П*, т. 1, арк. 36.
- ⁷ Arhiva Consiliului Național pentru studierea arhivelor Securității, fond documentar, *d. 4007 privind Trecerea clandestine peste frontiera de Est, anii 1931-1938*, f. 89.
- ⁸ Пороховский Михаил Ермилович [Porohovskiy Mikhail Ermilovich], in Офицеры РИА [Officers of Russian Imperial Army], URL: https://ria1914.info/index.php?title=%D0%9F%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B8%D0%BB_%D0%95%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87
- ⁹ В. Власенко, Гнат Порохівський. *Штрихи до біографії еміграційного періоду*, с. 198.
- ¹⁰ В. Власенко, Гнат Порохівський. *Штрихи до біографії еміграційного періоду*, с. 200.
- ¹¹ Державний архів Одеської області, ф. 891 Управління поліції повіту Четатя-Албе, оп. 1, *спр. 451 Конії розпоряджень окружного інспекторату поліції та свідчення про роботу 4 Змішаної прикордонної радянсько-румунської Комісії*, арк. 3-18.
- ¹² ACNSAS, fond documentar, *d. 4007*, f. 90-91.
- ¹³ ACNSAS, fond documentar, *d. 4007*, f. 91.
- ¹⁴ ACNSAS, fond documentar, *d. 4007*, f. 91-92.
- ¹⁵ ACNSAS, fond documentar, *d. 4007*, f. 93.
- ¹⁶ ACNSAS, fond documentar, *d. 4007*, f. 86.
- ¹⁷ АУСБУ (Одеса), *спр. 24382-П*, т. 1, арк. 42.
- ¹⁸ АУСБУ (Одеса), *спр. 24382-П*, т. 1, арк. 6.
- ¹⁹ Tara Noastră (Sibiu), 1934, № 652, august 1, p. 3; АУСБУ (Одеса), *спр. 24382-П*, т. 1, арк. 10.
- ²⁰ Д. Геродот, *З берегів Дністра (II)* [From the banks of the Dniester (II)], in «Тризуб», 1932, ч. 43 (351), 6 листопада, с. 17.
- ²¹ Agenția națională a arhivelor, f. 680 Inspectorul regional de poliție din Basarabia, inv. 1, *d. 3651 Starea de spirit a populației Basarabiei*, f. 577.
- ²² В. Власенко, Гнат Порохівський. *Штрихи до біографії еміграційного періоду*, с. 200.
- ²³ ACNSAS, fond documentar, *d. 4007*, f. 90.
- ²⁴ АУСБУ (Одеса), *спр. 24382-П*, т. 1, арк. 10.
- ²⁵ АУСБУ (Одеса), *спр. №24382-П*, т. 1, арк. 5.
- ²⁶ АУСБУ (Одеса), *спр. №24382-П*, т. 1, арк. 9.
- ²⁷ E. Baidaus, *River that killed and saved: Illegal border crossings of the Dniester to Romania during Collectivization and the Great Soviet Famine*, p. 16-17.
- ²⁸ *Indreptatea* (București), 1932, № 46, 1 martie, p. 3.
- ²⁹ Самовидець, *Криваві події на Дністрі* [Bloody events on Dniester], in «Тризуб», 1932, ч. 12 (320), 20 березня, с. 16.
- ³⁰ Самовидець, *Криваві події на Дністрі*, с. 16.
- ³¹ В. Власенко, Гнат Порохівський. *Штрихи до біографії еміграційного періоду*, с. 200.
- ³² V. Guzun, *Hnat Porohivski: Asul ucrainean al Serviciul Special de Informații: publicații, documente, scrisori și fotografii* [Hnat Porohivski: Ukrainian ace of Special Service of Information: publications, documents, letters and photos], Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2013, p. 137.
- ³³ АУСБУ (Одеса), *спр. 24382-П*, т. 2, арк. 16-18.
- ³⁴ АУСБУ (Одеса), *спр. 24382-П*, т. 2, арк. 22.

References

1. Agenția națională a arhivelor, f. 680 Inspectorul regional de poliție din Basarabia, inv. 1, *d. 3651 Starea de spirit a populației Basarabiei*, 1662 f.
2. Arkhiv upravlinnia Sluzhby Bezpeky Ukrainy (Odesa), *спр. 24382-П по обвин. Porokhovskoho Mykhaila Yermilovycha*, т. 1, 68 ark.
3. Arkhiv upravlinnia Sluzhby Bezpeky Ukrainy (Odesa), *спр. 24382-П по обвин. Porokhovskoho Mykhaila Yermilovycha*, т. 2, 22 ark.
4. Arhiva Consiliului Național pentru studierea arhivelor Securității, fond documentar, *d. 4007 privind Trecerea clandestine peste frontiera de Est, anii 1931-1938*, 140 f.
5. Baidaus E., *River that killed and saved: Illegal border crossings of the Dniester to Romania during Collectivization and the Great Soviet Famine*, in «Journal of Romanian Studies», vol. 6, no. 1, Liverpool, Liverpool University Press, 2024, p. 5-26.
6. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti, f. 891 Upravlinnia politsii povitu Chetatia-Albe, op. 1, *спр. 451 Kopii rozporiadzhen okruzhnoho inspektoratu politsii ta svidchennia pro robotu 4 Zmishanoi prykordonnoi radiansko-rumunskoi Komisii*, 47 ark.

7. Guzun V., Hnat Porohivski: Asul ucrainean al Serviciul Special de Informații: publicații, documente, scrisori și fotografii [Hnat Porohivski: Ukrainian ace of Special Service of Information: publications, documents, letters and photos], Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2013, 137 p.
8. Herodot D., Z berehiv Dnistra (II) [From the banks of the Dniester (II)], in «Tryzub», 1932, ch. 43 (351), 6 lystopada, s. 10–18.
9. Indreptatea (București), 1932, № 46, 1 martie, p. 3.
10. Kaltenbrunner A., Der Kollektivierung entkommen: Flucht über den Dnestr im Oktober 1930 [Escaping Collectivization: flight over Dniester in October 1930], in «Der Standard, Balkan-Blog», URL: <https://www.derstandard.at/story/2000122477602/der-kollektivierung-entkommen-flucht-ueber-den-dnestr-im-oktober-1930>
11. Porokhovskiy Mykhayl Ermylovych [Porokhovskiy Mikhail Ermilovich], in Ofytserы RYA [Officers of Russian Imperial Army], URL: https://ria1914.info/index.php?title=%D0%9F%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B8%D0%BB_%D0%95%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87
12. Rohozha M., Polkovnyk Armii UNR Hnat Porokhivskiy: portret u konteksti prosopohrafii [Colonel of the UPRs Army Hnat Porokhivskiy: a portrait in context of prosopography], in «Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Istorychni nauky», 2019, vyp. 1, s. 66–72.
13. Samovydyets, Krivavi podii na Dnistri [Bloody events on Dniester], in «Tryzub», 1932, ch. 12 (320), 20 bereznia, s. 16.
14. Tara Noastră (Sibiu), 1934, № 652, august 1, p. 3.
15. Vlasenko V., Hnat Porokhivskiy. Shtrykhy do biohrafii emihratsiinoho periodu [Hnat Porohivski. Sketches to the biography of the emigrational period], in «Z tarczą albo na tarczy: wojny w historii cywilizacji światowej», Warszawa-Paryż, Międzynarodowe Konsorcjum edukacyjne im. Luciena Febvra, 2022, s. 192–202.